

تبیین مولفه های فرهنگی در طراحی مسکن ایرانی - اسلامی

نادر زندی^۱، سیران شریعتی^۲

^۱ کارشناس ارشد معماری، سرپرست کارگروه معماری خانه هنرمندان کرد.

^۲ دانشجوی کارشناسی معماری، عضو اصلی کارگروه معماری خانه هنرمندان کرد.

نام نویسنده مسئول:

نادر زندی

چکیده

دغدغه پیوند با گذشته و عدم توفیق اساسی در بوجود آوردن یک جریان معماری که بتواند به صورت صحیح در ادامه و تکامل تاریخ با ارزش معمار ایران و سهمی را در معمار معاصر جهان به خود اختصاص دهد و بتواند سهمی در پیش برد اهداف و مولفه های بنیادین معماری اصیل ایرانی-اسلامی داشته باشد. ضرورت توجه به این مفاهیم و بکارگیری آن ها در قال نو در جریان معماری امروز ایران را بر می انگیزد با درک این ضرورت این مساله پیش روی قرار می گیرد که مبانی، مفاهیم و الگوهای بنیادین معماری ایرانی - اسلامی کدامند و آیا نمی توان معماری معاصر ضمن به کارگیری تکنولوژی نوین در امر ساخت و ساز به همان الگو وفادار بماند و آن ها را در جریان فعالیتی خلاق تکامل بخشید.

۱- ریزفضاهای مسکن ایرانی-اسلامی در گذشته به چه شکلی بوده است؟

۲- وضعیت امروز مسکن در مقایسه با ارزش های فرهنگ ایرانی کدام است؟

پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به سوالاتی است که مطرح شد روش تحقیق مورد استفاده روش توصیفی تحلیلی استفاده از منابع کتابخانه ای است که در نهایت نیز به ارائه توصیه ها منتج خواهد شد.

واژگان کلیدی: معماری اسلامی-مسکن اسلامی-خانه های سنتی ایران-مسکن معاصر

مقدمه

مسکن از ریشه سکون و به معنای نهفته و آرام گرفته شده است (سادات، سیده اشرف ۱۳۹۵) مسکن یعنی جایی که در آن سکنی می‌گزینیم تا به سکینه دست یابیم (بهشتی ۱۳۸۶) این تعریف برای خانه از بعد تأثیرات اخلاقی و انسانی دارای ارزش است و خانه را مایه تکامل و تعالی و آرامش انسان می‌داند. تفاوت خانه با چهار دیواری خوابگاه و پناهگاه در وجود تأثیرات انسان ساز و معنوی خلاصه می‌شود روایات اسلامی حاوی اشاراتی به سکونت گاهای خرد مانند خانه‌ها است که علی‌رغم تأکید بر سطوح کالبدی بر ابعاد معنوی نیز اشاره دارد (وثیق، پیشخوانی زاده، و بمانیان ۱۳۸۸، ۹۹).

خداوند از مومنین خواسته فضائی را برای روح و روان خود در دل خانه جسم و فضای زندگانی مادی خود بنا کنند تا مسکن جایی باشد که در آن جلوه‌های الهی ظهور پیدا می‌کند (وثیق، پیشخوانی زاده، و بمانیان ۱۳۸۸، ۹۹) از این رو تعیین و تدوین صفات کیفی آن نیز بایستی به طور ویژه ای انجام گردد چرا که شادی و لذت زندگی و امنیت حقیقی مسکن در سایه امن بودن دل و روح انسان از اضطراب‌ها و دغدغه‌های روزمره بدست می‌آید (احمدی دیسفانی و علی‌آبادی ۱۹۰، ۱۳۹۰) در دهه‌های اخیر به دلیل افزایش تقاضا برای مسکن در ایران تلاش‌های بسیاری برای تامین مسکن انجام پذیرفته ولی آنچه عموماً نادیده گرفته شده جنبه‌های کیفی بناها در کنار فزونی کمی آن‌هاست واژه کیفیت مفهوم گسترده‌ای دارد به طوری که می‌توان تعاریف مختلفی از آن ارائه داد که بیانگر شاخص‌های مختلفی از آن باشد از این رو جهت کسب مطلوبیت در حوزه مسکن در کنار توسعه کمی باید شاخص‌های کیفی در مطالعات برنامه‌دهی مسکن مورد بررسی قرار گیرند. این به معنای پیروی از شرایط متنوع اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، و به ویژه فلسفه فردی ساکنین است که در جوامع گوناگون از فرد به فرد دیگه متفاوت خواهد بود در نتیجه شناسایی شیوه و ترجیحات رایج زندگی در جامعه و تأثیرات آن در طراحی حیاتی است آغاز دوره معاصر ایران آغاز تغییرات وسیع در همه زمینه‌ها است (آصفی و ایمانی ۱۳۹۳، ۶۴).

به این ترتیب، موضوعی که در این جا باید بدان توجه داشت، چگونگی اثرگذاری این دو مقوله یعنی مسکن به عنوان گونه‌ای پر اهمیت از معماری و دین به عنوان عامل شکل دهنده به رفتارها و اعمال انسانی، می‌باشد در این پژوهش سعی بر آن است به صورت اختصاصی به موضوع مسکن از دیدگاه اسلام و خانه‌های سنتی ایران که همواره توانسته‌اند با برقراری ارتباطی شایسته با سبک زندگی و شرایط اجتماعی زمان خود از مطلوبیت بالایی برخوردار باشد.

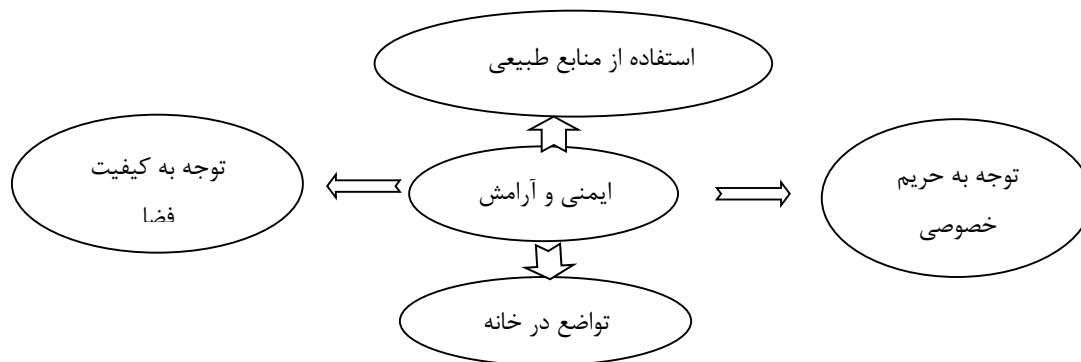
۱- روش شناسی

روش تحقیق در این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و روش جمع‌آوری اطلاعات برآیندی از روش گردآوری کتابخانه‌ای می‌باشد.

۲- مبانی نظری

در زمینه طراحی معماری نه قرآن و نه احادیث جزئیات کاملی در مورد طراحی و ساختار خانه صراحتاً ارائه نکرده‌اند و از آنجا که همواره سلاقی سنتی در طول زمان و مکان‌های مختلف متفاوت می‌باشند در نتیجه اسلام کلیه طرح‌ها را تا زمانی که با شریعت اسلام متضاد نباشند می‌پذیرد. از طرفی دیگر با مطالعه و بررسی دقیق آیات قرآن و احادیث الگوها و اصولی را به عنوان طرح‌های ساخت و ساز و طراحی معماری استخراج کرد که این الگوها همواره در طول تاریخ به عنوان راهنمای معماران مسلمان به کار رفته و به عنوان یک شیوه زندگی اسلامی مطرح می‌گردد. این اصول، چگونگی زندگی مسلمان و نحوه ارتباط آن‌ها با جامعه و محیط اطراف را ارائه می‌نمایند. بر طبق فرهنگ و عمارت اسلامی ایران نیز، خانه‌ها باید به گونه‌ای ساخته شود که این اصول را مد نظر قرار داده و در نتیجه طراحان باید این اصول را به عنوان خط مشی طراحی استفاده کنند. به عبارت دیگر طراحی خانه یک فرد مسلمان ایرانی حاصل اصول و اعتقادات اسلامی و نیز ارزش‌های فرهنگی ایرانی منطبق با آن است (اخوت، الماسی فر و بمانیان، ۱۳۸۹).

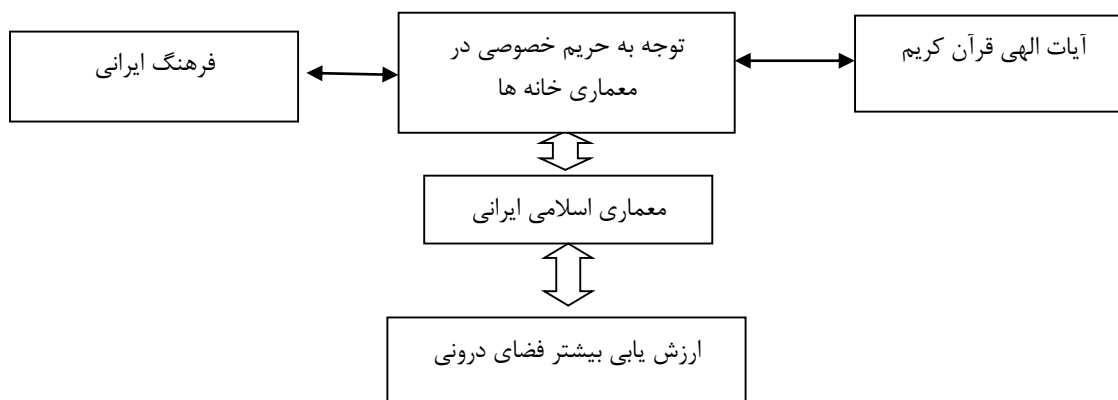
از جمله شاخص‌ترین اصول دیاگرام زیر قابل برداشت است:

دیاگرام ۱ اصول شاخص خانه ایرانی

۲-۱- توجه به حریم خصوصی

اصلی که همواره اسلام و فرهنگ ایرانی منبعث از آن مورد توجه قرار داده چرا که از سویی برگرفته از قرآن کریم و آیات الهی است و از سوی دیگر منطبق با فرهنگ و آداب و رسوم مردم این سرزمین بوده است. خداوند در سوره نور می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید به خانه ای غیر از خانه خودتان وارد نشوید، تا زمانی که اجازه گرفته باشید و به افراد منزل سلام کرده باشید و اگر کسی در منزل نباشد وارد نشوید تا زمانی که اجازه یابید، اگر از شما خواستند که باز گردید پس داخل نشوید که این کار باعث اخلاص بیشتر می شود و خدا آگاه است که شما چه می کنید» (سوره نور آیه ۲۸ و ۲۷) بروز یافته است که همواره در فرهنگ اسلامی ایران به ماهیت و ساختار و ساختار آن از لحاظ کمی و کیفی ارزش بیش تری داده شده است. توجه به حریم خصوصی خانه را می توان به دو بخش حریم بصری و حریم صوتی بررسی نمود.

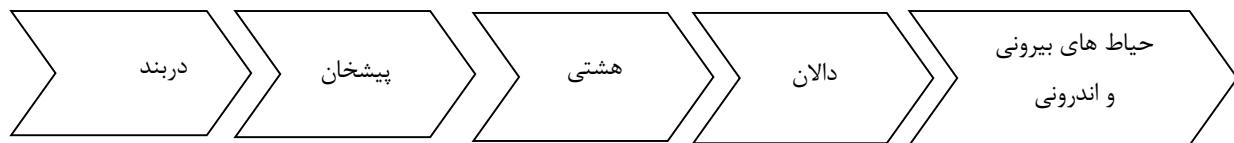

دیاگرام ۲ توجه به حریم خصوصی

توجه به حریم خصوصی خانه را می توان به دو بخش حریم بصری و حریم صوتی بررسی نمود.

۲-۱-۱- رعایت حریم بصری در خانه :

همانطور که پیش تر بیان شد آیه « ای کسانی که ایمان آورده اید به خانه ای غیر از خانه خودتان وارد نشوید» (سوره نور، آیه ۲۸ و ۲۷) برای حفظ حریم خصوصی بصری ارائه شده است که همواره در اسلام و معماری اسلامی ایران بر آن تاکید شده است که در هر دو بخش قابل بررسی می باشد:

دیآگرام ۳ نمودار حریم بندی های ورودی در خانه ایرانی (خداشناسی و محبی، ۱۳۹۱).

۲-۱-۲- سایت خانه :

بنابراین فرهنگ دید و منظر بصری از بیرون خانه به سمت داخل با ایجاد یک راهروی عمیق بین بافت شهری و خانه از بین می رود. سه عنصری که در طراحی می تواند باعث تجاوز بصری از بافت شهر به خانه شود شامل درهای ورودی، پنجره ها و بالکن و ایوان خانه های می باشد.

درهای ورودی: نحوه قرارگیری درهای ورودی خانه ها با اصول حفظ حریم خصوصی زندگی سازگار بوده و تضمین می کند که هیچ تجاوزی به حریم خصوصی صورت نمی گیرد. این درها روبرو یا نزدیک یک بوده و تضمین می کند که هیچ تجاوزی به حریم خصوصی صورت نمی گیرد. این درها روبرو یا نزدیک یک دیگر باز نمی شود و فاصله ای بین آن هاست که از نگاه فرد به درون خانه مقابل یا خانه های مجاور جلوگیری شود همچنین پس از در نیز توسط راهرو و یا هشتی از نفوذ بصری به درون خانه جلوگیری می شود. (سادات، سیده اشرف ۱۳۹۵)

۲-۱-۳- پنجره:

با توجه با آیات قرآن و احادیث و نیز فرهنگ اسلامی ایران نگاه کردن به داخل خانه دیگری از طریق در یا پنجره جایز نیست لذا پنجره خانه های مشرف به همدیگر ساخته نمی شوند حتی اگر نیاز به دریافت نور طبیعی و تهویه هوا از آن سمت میسر باشد. برای پنجره های طبقات بالا جانمایی مناسب حائز اهمیت بوده زیرا که به شدت در معرض دید هستند و پنجره های همکف نیز بالاتر از تراز چشم انسان در خیابان طراحی می شوند و جانمایی مناسب آنها باز یا هم تراز قرار ندادن پنجره های روبروی هم و در نظر گرفتن عرض زیاد برای خیابان های شهری میسر خواهد شد.

۲-۱-۴- بالکن ها و ایوان ها:

که در طراحی آن ها احتیاط لازم صورت می گیرد. حتی اگر فاصله مناسبی تا خانه همسایه داشته باشند. براساس اسلام و فرهنگ ایرانی اسلامی افزایش ارتفاع خانه ها تا آنجا که مزاحمتی برای حریم بصری خانه های اطراف ایجاد نکند بلا مانع می باشد لذا مطلوب آن است که تمامی خانه ها در بافت شهری در یک ارتفاع و به صورت هماهنگ ساخته شوند. بالکن ها نیز مشرف به پنجره همسایه نباشد و پشت بام نیز توسط جان پناه بلندی محصور شوند (اخوت، ۱۳۸۹).

فضاهای نیمه باز که امروزه محدود به ایوان ها (یا تراس ها) در طبقات بالاتر از همکف می شود، امکان استفاده از آن ها به سبب اشراف و فقدان چشم انداز مناسب، فرهنگ و شیوه زندگی معاصر وجود ندارد، و ساکنان خانه ها می توانند تنها از پیرامون بالکن ها برای گذاشتن اشیاء استفاده کنند. در واقع عملکرد تراس های امروز تغییر یافته و وظیفه ای که در بسط چشم اندازی، نوری و بصری داشته اند. از بین رفته است. در صورت طراحی مناسب در مکان یابی این فضای نیمه باز و از بین بردن اشراف بصری (به طور کامی یا در بخشی از آن) می توان به احیاء این فضا و تبدیل نمودن آن به محیطی دلچسب جهت گردهمائی اعضای خانواده، صرف غذا، استفاده از منظر مناسب آن و... پرداخت. (نقی زاده، محمد ۱۳۸۶)

۲-۱-۵- پلان خانه ها:

از آنجا که محرمیت داخل خانه به نوعی با نحوه چیدمان فضاها در داخل خانه در ارتباط است طراحی پلان خانه ها به گونه ای انجام می گیرد که موضوع محرمیت در دو بعد عرصه عمومی و عرصه خصوصی رعایت شود. باتوجه به سفارش آیه دین اسلام و نیز فرهنگ ایرانی به مهمان دوستی و ارتباط داشتن با اعضای جامعه، در محرمیت عمومی خانه فضایی برای پذیرایی از مهمان در نظر گرفته می شود بدون اینکه کوچک ترین خدشه ای به محرمیت در خانه وارد شود. لذا هر گونه دسترسی سمعی و بصری میان این فضا و اتاق های خصوصی خانواده مجاز نیست و طراحی به گونه ای انجام می شود که محرمیت میان عرصه، خصوصی و عمومی خانه حفظ شود. برای رسیدن به این منظور می توان از دو مسیر پرخش و حرکتی جداگانه برای هریک استفاده نمود. چنین تدبیری در راستای آیات قران و مفاهیم آن، سفارشات پیامبر اکرم (ص) و توصیه های امامان می باشد. دراین فرهنگ و معماری مطلوب آن است که فضای آشپزخانه نیز از عرصه عمومی دور نگه

داشته شود. و توسط یک راهروی باریک به آن اتصال یابد زیرا که همواره زنان خانواده بیش تر وقت خود را در این فضا سپری می کنند. اتاق خواب نیز مکانی مقدس و روحانی به شمار می آید در قرآن کریم آمده است « ای کسانی که ایمان آورده اید بدانید که باید بندگان ملکی شما، و اطفالی که هنوز به بلوغ نرسیده اند، شبانه روزی سه بار از شما اجازه بخواهند، یکبار پیش از نماز صبح (سوره نور آیه، ۵۸۹) این » دیگر پس از خفتن» و سوم هنگام ظهر که جامه ها را از تن بر می گیرد (برهنه یا با لباس کوتاهی) بیانگر اهمیت زیاد حریمیت اتاق خواب در اسلام است که از سایر فضاهای خانه جدا در نظر گرفته می شود.

بیانی از ارتباطات فضایی در واحدهای همسایگی امروز (سیدیان، عیائوند شریف آبادی، ۱۳۹۳)

نوع ارتباط	راهکار ایجاد حریم بصری
ارتباط آپارتمان با واحدهای همسایگی و معبر	فاصله گرفتن بلوک ها از یکدیگر و قرار گیری حیاط (ایجاد فاص ۳له) اختلاف ارتفاع- بالاتر از سطح معبر و پنجره های همکف بالاتر از سطح تراز چشم انسان قرار گیری حایل ۲ متری بین حیاط هایی ساختمان های مجاور تعداد محدود پنجره به معبر و اضافه کردن مشبک چوبی و... به پنجره ها موقعیت قرارگیری بالکن به صورتی که مشرف به خانه های دیگر نباشد محصوریت پشت بام با حائل بلند عدم باز شدن درب ورودی به صورت مستقیم (با زاویه ۴۵ تا ۹۰ درجه چرخش)
ارتباط واحدهای داخل آپارتمان	پیش فضا جدا کردن عرصه ورودی از فضای خصوصی ورودی تعریف شده دارای فضای مکث و کف کن و بدون دید مستقیم به داخل خانه قرار گیری درها با فاصله از یکدیگر عدم قرار گیری درها روبروی هم و یا نزدیک هم استفاده از مشبک های چوبی و مشربه های اختلاف ارتفاع واحدها نسبت به هم قرارگیری حایل بین تراس ها
ارتباط فضاهای درونی هر واحد	حریم استفاده ساکنین
	نحوه چیدمان و قرارگیری فضاها در کنار همکف جدا شدن عرصه های عمومی از خصوصی جداشدن اتاق کودکان از والدین و سپس جدائی اتاق های فرزندان از یکدیگر
حریم بین ساکنین و میهمانان	مهمان خانه (فضائی انتقالی میان محیط بیرون از خانه و محیط درون خانه) قرار گیری دم درب ورودی مسیر چرخش و حرکتی جداگانه برای پذیرایی (مهمان خانه) عدم دید از پذیرایی به آشپزخانه

۲-۲-۱- حریم صوتی :

این شکل از حریم خصوصی کم اهمیت تر از حریم خصوصی بصری نیست و به لحاظ اهمیت هم ارز با آن است. پیامبر (ص) می فرماید: در روز قیامت در گوش کسی که استراق سمع می کند، سرب ریخته خواهد شد لذا مطلوب آن است که برای جلوگیری از انتقال صدا از خانه به بیرون و از خانواده به مهمان درون خانه، تدابیر و اقدامات لازم صورت گیرد (قرلباس و ابولضیاء، ۱۳۶۴). این حریم را می توان در دو بخش بررسی نمود:

۲-۲-۲: سایت :

دراین فرهنگ اجزای خانه (دیوارها، سقف، و طبقات) به گونه ای نیست که صدای ساکنان خانه (خصوصاً زنان و دختران) به خیابان ها و منازل همجوار برسد این اصل مبتنی بر حدیث نبوی است که براساس آن گوش دادن مخفیانه به صحبت های مردم بدون آگاهی آن ها حرام و ممنوع است.

۲-۲-۳- پلان :

اسلام و فرهنگ اسلامی ایران برای حریم خصوصی صدا در خانه اهمیت فوق العاده ای قائل است از این رو در یک خانه با سه منطقه داخلی روبرو هستیم: منطقه مردان، منقه زنان و منطقه خدمات که از طریق یک محوطه یا حیاط با هم مرتبط می شوند این ساختار مکانی تضمین گر حفاظت صدا بین این نقاط و نقاط مجاور است علاوه براین مصالح و مواد ساختمانی عایق و فشرده و همین طور پهنای دیوارها امکان استاندارد بالای عایق صوتی را فراهم می کند (رضایی منش و همکاران، ۱۳۹۱).

۳- کنترل حریم و مشرفیت در واحدهای مسکونی :

دز گذشته یکی از اصول طراحی واحدهای مسکونی توجه به مشرف نبودن واحدهای مسکونی نسبت به هم و نسبت به معبر بوده است. امروزه باتوجه به احداث مجتمع های چندواحدی، بسیاری از فضاها و عملکردهای مربوط تغییر شکل داده به فرم جدید مطرح می شوند. به عنوان مثال حیاط به عنوان فضای سبز خصوصی تبدیل به فضای عمومی و مشاع شده است. راه پله، پارکینگ، پشت بام و... عنوان فضاهای عمومی و مشترک در بنا، خصوصیات و ویژگی های خاصی دارند که با کیفیت زندگی گذشته تفاوت دارد. همین طور وقتی که ساختمان ها چندطبقه می شوند طراحی فضاهای مسکونی واحدهای آپارتمانی پیرامون حیاط مرکزی تجیه پذیر است؛ چه از نظر دسترسی به طبقات و چه از نظر مسائل اقتصادی و ساخت و چه از نظر تاسیسات ساختمان و همین طور کنترل دیده می شود و... مضافاً اینکه نحوه زندگی مردم و سطح توقع و عادات مردم با گذشته فرق کرده است و لزوماً باید طراحی نو برای واحدهای مسکونی در نظر داشت. با گذشت سال ها و انجام ترجیبات مکرر قالب کلی و فرمی مناسب با نیازهای جامعه شکل گرفته است و لیکن این فرم کلی علی رغم فراگیر بودنش دارای نواقص و اشکالاتی می باشد که با نیازهای واقعی فرهنگی، اجتماعی جامعه ایران اسلامی ما منطبق نیست و نیازمند ارائه راه حل های قابل قبول برای مردم می باشد. از جمله توجه به عرصه خصوصی و عمومی در طرح واحدهای مسکونی و حفظ حریم های خصوصی و تقویت خصلت حیا و غفت و عدم پرده دری در واحدهای مسکونی به عنوان کانون زندگی خصوصی مردم و کنترل مشرفیت ضروری است.

۳-۱- حریم به عنوان مفصلی بین فضاها:

تمام سلسله مراتب فضاهای شهری و عرصه های زندگی به هر مقیاس که باشند مفصل و حریم خاص خود را دارند. این مفصل ها هستند که پیوستگی بین فضاها را ایجاد کرده و تغییر از فضایی به فضای دیگر را ممکن می سازند. در حقیقت وجود مفصل ها، شرط استقلال و در عین حال پیوستگی هر یک از فضاها با فضاهای مجاور خود است. این پیوستگی فضاها با رفت و آمد یکه در فضاهای حد فاصل بین آن ها هست، به وجود می آید.

۳-۲- بالکن در مجتمع های مسکونی:

اگرچه واحد مسکونی فوقانی ساختمان باشد، نیاز طبیعی و فخری ساکنین به فضای باز را نمی توان نادیده گرفت. از طرفی احداث بالکن های باریک در جلو اتاق ها نمی تواند جواب گوی این نیاز باشد. به طور طبیعی افراد علاقه مند هستند که لحظاتی را در کنار آپارتمان خود و در همان وضعیت راحت و بدون قیدی که در واحد خود به سر می برند در فضای باز حضور یابند و مخصوصاً اگر فضای سبزی هم در آن طراحی شود بسیار مطبوع تر می باشد. از طرفی با عنایت به موضوع مشرفیت چنانچه سعی شود در طراحی محل قرار گیری این فضای باز و ابعاد آن به گونه ای باشد که کلیه فضاهای آپارتمان که نیاز به نور آفتاب مستقیم و دید مناسب دارند و از این فضا بهره ببرند، دراین صورت بسیاری از دیدها و مشرفیت های نامطلوب و کنترل نشده از بین می رود. البته محصور بودن فضای باز در طبقات برای جلوگیری از مشرفیت ساختمان ها نسبت به هم و ایجاد حریم امن و خصوصی در فضای باز ضروری است. لیکن توجه به ابعاد تناسب دیوارها و محوطه فضای باز نیز دارای اهمیت است.

۴- حریم در لبه فضاهای مسکونی:

یکی از کارکردهای مهم لبه ها این است که خصوصی بودن فعالیت های داخلی (داخل بنا) را تضمین کنند، به طوری که استفاده کننده ها احساس نکنند که برای در امان بودن از دید بیرونی باید پرده ای بین خود و عرصه همگانی فراهم کند. در صورت وقوع چنین جریانی، هر گونه فعالیتی که ممکن است بر تجربه حضور فاصله افقی، تغییر سطح و یا ترکیبی از این دو متغیر حاصل گردد. احساس امنیت می تواند از طریق فرورفتگی سطح پایینی حاشیه ساختمان فزونی یابد اما باید دقت کرد که عمق حاشیه فرونشسته خیلی زیاد نگردد تا محدوده چشم انداز ناظر کاهش نیابد (سادات،سیده اشرف ۱۳۹۵)

بررسی مولفه ی نقش بسته بر حریم شخصی افراد (سیدیان، غیاثوند، شریف آبادی، ۱۳۹۳)

عوامل متر بر شکل گیری حریمیت	نقش در ایجاد حریم خصوصی
ساماندهی فضا	ایجاد فاصله از حریم عمومی تا حریم خصوصی رایج ترین الگوی ساخت: فضای بسته و سرپوشیده+باز (اتاق+ ایوان+ حیاط)
چرخش	جلوگیری از دید مستقیم شکستگی در محورهای حرکت
اختلاف سطح بین بیرون و درون	تأکید بر امر سلسله مراتب کف اتاق ها از کف میانسرا بلندتر (یاجاد حریم)
دیوار	جداکننده یک فضا از فضای دیگر عدم باز شو در دیوارهای خارجی (عدم دید به فضای داخلی)
ورودی خانه (درآیگاه) شامل پیشخان، درگاه	عامل مکث و فیلتر عقب نشینی از خیابان ایجاد فاصله مناسب بین حیاط تا کوچه (انحراف دید مستقیم - ایجاد عایق صوتی بصری)
هشتی	فضای میانجی درون و بیرون عدم ورود یکباره از بیرون به اندرون خانه حفظ حریمیت خانه
دالان (راهرو)	فضای واسط برای رسیدن به یک فضای متفاوت ارتباط فضاها (فضای بینابینی)
اندرونی میانسرا حیاط	پیچیدگی دالان برای رعایت حریم خصوصی (ممانعت از دید مستقیم به درون خانه) ایجاد فضاهای امن و محصور درونی درونگرایی (جدا کردن خانه از جهان بیرون) خانه حیاط دار و درونگرایی (حفظ حرمت و پنهان کردن خانه از چشم جهان بیرون) حفظ حریمیت عرصه خصوصی
فضاهای میانسرا حیاط	حد فاصل فضاهای باز و بسته نقش حریم در صورت استفاده مجزا از فضاهایی که بین آنها می باشد (مجزا کننده) نقش ایجاد بسط فضایی در صورت پیوستن دو فضا (بسط فضایی)
فضاهای سرپوشیده بینابینی	حد واسط مابین فضاهای بسته و باز نقش حریم در صورت استفاده مجزا از فضاهایی که بین آنها می باشد (مجزا کننده) نقش ایجاد بسط فضایی در صورت پیوستن دو فضا (بسط فضایی)
ایوان	حد واسط مابین فضاهای بسته و باز
پیشخان و پیش ورودی اتاقها	ایجاد فضای مفصل بین بیرون و فضای داخل اتاق ها
ارسی	حفظ حریم و حریمیت فضای داخلی نسبت به فضای بیرون
شباک	محدود کردن دید از بیرون به درون فضا

با این همه تفاوت ها، می توان در عصر حاضر مفاهیم عمده شکل دهی خانه را تحت عناوین زیر مدون کرد:

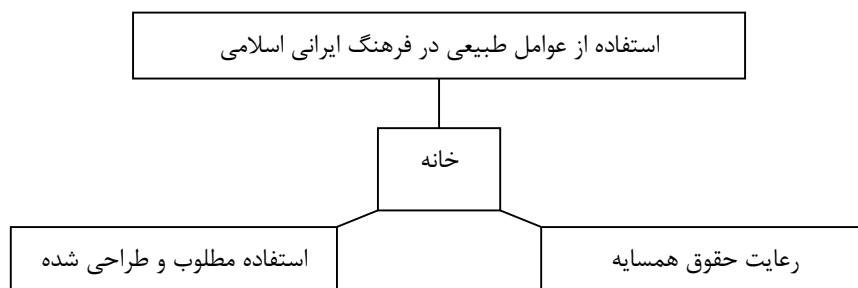
- فردیت خصوصی
- کوچک تر شدن ابعاد خانواده
- خانگی شدن
- آسایش
- کوچ تر کردن خانه و کاستن از تشریفات
- کارایی

- عملکرد مداری
- یکسان سازی و استاندارد کردن
- دستاوردهای جدید تکنولوژی
- تعداد راه حل ها و افزایش امکان انتخاب
- تجددگرایی و مدیریت
- انعطاف پذیری در برابر تغییر
- پذیرش نوظهوری

همچنین می توان از مفاهیم تبعی دیگری همچون حذف خدمه نام برد که هم از نقطه نظر منزلت اجتماعی، هم از نقطه نظر کوچک تر شدن خانه ها، تاثیر مهمی در شکل دهی خانه ای معاصر داشته است (سیدیان، غیاثوند، شریف آبادی، ۱۳۹۳).

۵- استفاده از عوامل طبیعی

در فرهنگ اسلامی ایران همواره بر استفاده از عوامل طبیعی (نور، هوا، گیاه، آب) در خانه تاکید گشته و از آنها به بهترین شکل استفاده شده است. که نمود آن در معماری سنتی ما به شکل بادگیر، ارسی، حوض، گودال باغچه و غیره می باشد. پیامبر اکرم (ص) می فرمایند: آیا حقوق همسایه ات را می دانی؟ نباید خانه ات را طوری بسازی که مانع تنفس همسایه ات شوی، مگر آنکه خودش اجازه دهد. از این حدیث این مطلب قابل برداشت است که در یک محیط اسلامی انجام هر عملی که مانع ورود نور و هوای طبیعی به خانه همسایه شود ممنوع بوده و جلوگیری می شود. لذا بنابر، این فرهنگ طراحی بنای خانه متناسب با استفاده مطلوب از عوامل طبیعی صورت می گیرد (رضایی منش و همکاران، ۱۳۹۱).

دیگرام ۴ استفاده از عوامل طبیعی

۶- مسکن

«سکن» یا «مسکن» واژه ای عربی به معنای خانه می باشد. این اصطلاح از واژه سکینه یا سکون ریشه می گیرد، که به معنی حالت سکون، آرامش بدون درگیری و سکوت می باشد، همان طور که در سوره نمل نیز آمده است که: خداوند برای شما خانه هایتان را مایه آرامش قرار داد. (نمل، آیه ۸۰) این مورد در دو بخش قابل بررسی است:

- ۱- رعایت حقوق دیگران در جهت ایجاد آرامش
- ۲- ایجاد آرامش افراد درون خانه.

۱- رعایت حقوق دیگران در جهت ایجاد آرامش: این اصل با توجه به اصول قاعده لاضرر و حق مالکیت و بهره برداری بدست آمده است. شریعت ایجاد هرگونه مانع در املاک عمومی به وسیله موانع دائمی یا موقت مرتبط با خانه، و یا با استفاده از املاک به نحوی که موجب آزار سایرین شود، ممنوع می باشد. می توان چگونگی رعایت حقوق دیگران را در چند مورد بیان کرد:

- ۱- منع استفاده از فضای عمومی.
- ۲- عدم ساخت بنا به گونه ای که مانع رسیدن نور و هوای طبیعی به همسایگان شود.
- ۳- پرهیز از ساخت بنایی که بر بناهای اطرافش از جهت دید اشراق داشته و مزاحمت ایجاد کند.
- ۲- ایجاد آرامش افراد درون خانه: در قرآن و روایات به تکرار به جایگاه انسان و اهمیت آرامش وی اشاره شده است، باتوجه به این مسائل داشتن فضاهایی تعیین شده برای ایجاد آرامش افراد خانه لازم است، ایت فضاها عبارتند از:
 - ۱- حیاط: فضایی که گیاهان نیز در آن وجود دارند تا با قرار گرفتن در این فضا آرامش در افراد به وجود آید.

۲- چیدمان فضایی خانه: فضاها به گونه ای قرار گیرند که هرکدام چشم انداز مناسبی داشته و همین طور مزاحمت بصری نیز برای دیگر فضاها ایجاد نکنند (مرتضی، ۱۳۷۸).

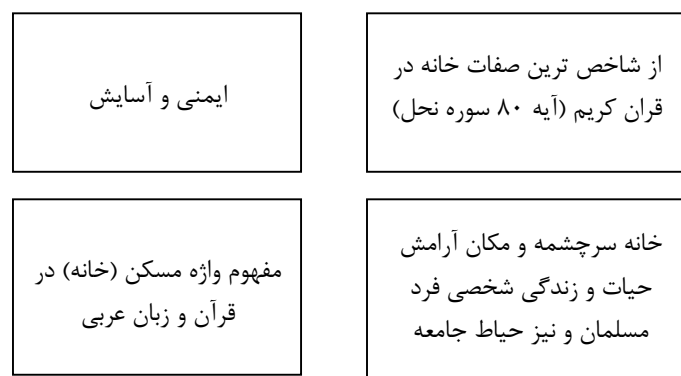
- امنیت

- مکانی که خانه نام می گیرد لازم است برای آدمی احساس آرامش و امنیت را فراهم کند. امنیت از دو بعد مورد بررسی قرار می گیرد:

۱- امنیت روانی. ۲- امنیت ساختاری.

۱- امنیت روانی: این موضوع که انسان در خانه خود از نظر روانی احساس امنیت کند جزء شاخصه های مهم یک خانه اسلامی محسوب می شود، برای رسیدن به این هدف لازم است همان گونه که قبلاً نیز ذکر شد حریم ها و بالاخص سلسله مراتب به درستی رعایت شوند.

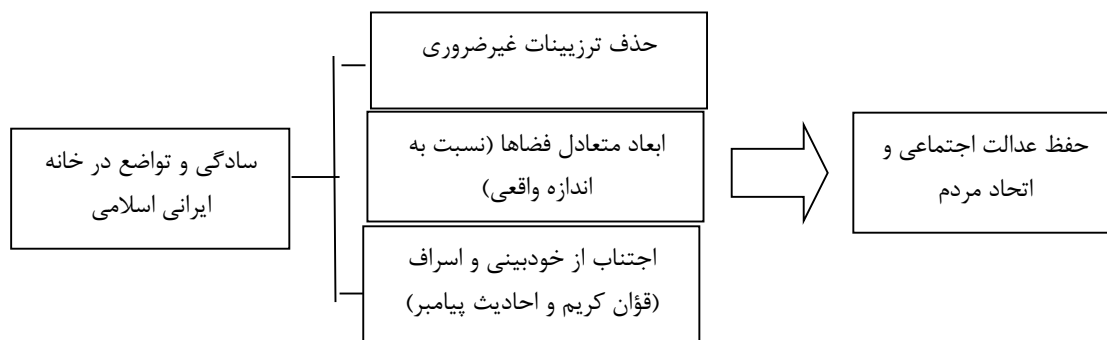
۲- امنیت ساختاری: در این مورد نیز نیاز است در بلوک بندی و نحوه ساخت و ساز قطعات دقت شود تا ضمن داشتن دید مناسب و ایجاد آرامش در افراد از ایجاد مزاحمت برای سایرین جلوگیری شود (حکیم، ۱۳۸۱).

دیagram ۵ مفهوم خانه

۷- تواضع در خانه (اجتناب از خودبینی و اسراف)

فروتنی در ساخت و تزئین خانه، هم چنین نمایان گر ممنوع بودن افراط در تجملات زندگی می باشد. پیامبر (ص)، مسلمانان را از شیفتگی در مقابل این زندگی برحذر می دارند و آنها را ملزم می نمایند با انجام اعمال خیر و پرهیز از اختلافات، با نفس خود مقابله نمایند (فلاح، ۱۳۹۰). در قرآن و احادیث پیامبر (ص) در مورد به کار بردن تجملات در ساختمان که سبب غفلت از حقیقت موقتی بودن زندگی در این دنیا و احتمال کوتاه تر بودن عمر انسان از عمر ساختمان را بیان می کند. در آیات ۱۲۸ و ۱۲۹ سوره شعرا می فرماید «آیا بر روی هر بلندی که می یابید، عمارت و کاخی برای سرگرمی خود می سازید؟ و عمارت های محکم بنا می کنید، به امید آنکه در آن عمارت عمر ابد می کنید؟» با نگاهی به این مسائل می توان نتیجه گرفت اسلام گونه ای از توازن و تواضع را در خانه می پسندد. می توان نتیجه گرفت اسلام گونه ای از توازن و تواضع را در خانه می پسندد.

دیagram ۶ سادگی در خانه

۸- کیفیت فضا

توجه به کیفیت فضای خانه از دیگر معیارهای شاخصی است که همواره مورد توجه قرار گرفته و در دو بخش قابل بررسی می باشد:

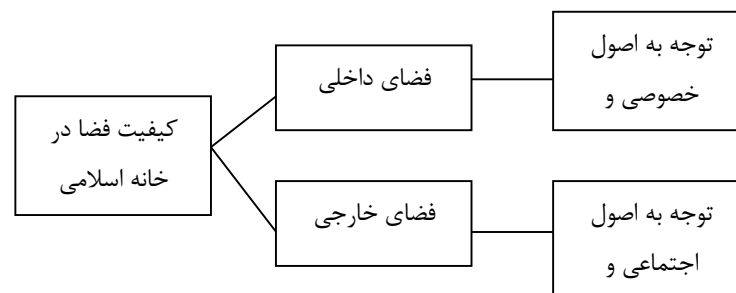
۸-۱- فضای داخل خانه

در طراحی فضای داخلی مطلوب خانه متناسب با فرهنگ اسلامی ایران همواره این مواد تاثیر گذار بوده اند: پرهیز از مخارج بیش از حد و زیاده روی در طراحی داخلی، تناسب فضاها با تعداد نفرات خانواده، ترکیب عملکردها و چند منظوره بودن فضاها، اختصاص دادن فضایی به منظور احترام به عقاید مذهبی، در نظریه فضای تقسیم (هشتی) برای حفظ حریمیت در خانه (فاصله ای مناسب میان عرصه عمومی و عرصه خصوصی)، در نظر گیری بخشی از خانه برای مهمان (اتاق مهمان). تزیینات داخلی ساده از دیگر مواردی است که بر آن تاکید شده است. زیرا که اسلام مخالف تجمل و افراط بوده و پیامبر اسلام هرگز دوست نداشته اند که مسلمانان خانه خود را بیش از اندازه با لوازم تجملی و لوکس پر سازند. یکی از دلایل این ممانعت نشان دادن حسن نیت، تواضع و خلوص و هم دردی با افراد تهیدست و فقیر می باشد. این اصل در فرهنگ اسلامی ایران و معماری متأثر از آن نیز مطرح می باشد. همچنین طراحی فضای داخلی خانه به گونه ای صورت می گیرد که امکان قرارگیری وسایل خانه بر روی سطح کف اتاق ممکن باشد چراکه خداوند در قرآن کریم در توصیف افراد بهشتی می فرماید: آن ها بر روی فرش هایی که آستر داخلی آن ها از پارچه های زربافت گران قیمت است می آسایند میوه باغ ها نزدیک (و به راحتی قابل چیدن است) هستند (سوره الرحمن، آیه ۵۴) در بسیاری آیات قرآن مثلاً در سوره کهف و متفقین گفته شده که پشتی ها و تشک ها مهم ترین اثاثیه بهشت هستند. لذا نشستن بر روی زمین از دیگر اصول مهمی است که در طراحی داخلی خانه اسلامی و البته ایرانی به آن توجه می شود زیرا که مطابق با این فرهنگ بوده و نشانه فروتنی و احترام به دیگران محسوب می شود (قرآن ۹).

۸-۲- فضای خارج خانه

زیاده روی و خرج کردن در زیباسازی و استفاده از مصالح گران قیمت در نمای بیرونی خانه به منظور متمایز ساختن آن از خانه های مجاور هیچ گاه مورد تایید فرهنگ اسلامی ایران نبوده است، به ویژه عناصر و اشکالی که برای ساختمان ها و خانه ها استفاده می شود و سودی برای آن و ساختار آن ندارد، این اشکال جزء عناصر اضافی در بنا می باشد و مخارج غیر ضروری محسوب می شوند. لذا آنچه مطلوب است تناسب ظاهر خانه با نیازهای واقعی ساکنین آن و فرهنگ جامعه و اصول اسلامی است. حدیث های بسیاری از پیامبر اکرم (ص) و نبی بسیاری از آیات قرآن کریم هشدار می دهند که افراط گری در ظاهر ساختمان ها زمینه ساز غرق شدن افراد در لذت های موقتی این دنیا و فراموشی روز جزاست. خداوند در قرآن کریم می فرماید: «آیا شما برای سرگرم کردن خود نشانه ای بر روی مکانی بسیار مرتفع می سازید؟ و آیا شما با امید به زندگی در این جا (برای همیشه) برای خود ساختمان های خوب بنا می نید؟ (شعرا، آیه ۱۲۸ و ۱۲۹) درحالی که بنابراین فرهنگ خرج کردن بیش از حد در نمای ساختمان مقبول نیست.

اما تزیین در حد متعادل به گونه ای که به احساسات مسلمانان و مردم فقیر لطمه ای وارد نشود را مجاز می داند. به عبارتی تماس ساختمان تصور واضحی از ارزش آن را نشان نمی دهد و منجر به حسادت همسایگان و عابرین نمی شود. همین طور نباید ساختاری پرهیزکارانه و بدون تزیین داشته باشد. تواضع و سادگی و درعین حال استفاده از عناصر تزیینی بصورت کاربردی و متعادل از اصول اساسی فرهنگ و معماری اسلامی ایران در طراحی نمای خارجی خانه ها بوده که همواره مورد توجه قرار گرفته و به عنوان یکی از شاخصه های مطلوب آن مطرح شده است. (نصر، حسین ۱۳۷۵)

دیاگرام ۷ کیفیت فضایی

نتیجه گیری

توجه به بناهای سنتی ایرانی به خوبی نشان دهنده بیداری هویت اسلامی و حفظ ارزش های انسانی در آن است. این نوع از معماری که در دوره قبل از اسلام نیز وجود داشت با ورود اسلام به ایران وجود عینی تری به خود گرفت. سلسه مراتب ورود به خانه، جداسازی بخش ساکنان و مهمانان و درون گرایی و توجه به عنصر طبیعت در طراحی آن بارزترین نمود های عینی معماری است. اما به تدریج با آشنایی با فرهنگ غربی به خصوص در دوره قاجار، سبک های بیگانه وارد طرح معماری ایران شد. گسترش شهرنشینی، نبود تحصیلات آکادمیک درباره معماری و دیگر عوامل سبب شد تا فرهنگ اسلامی کم کم به فراموشی سپرده شود. از دلایل مهم این امر سیاست های دولت در تقلید از روش های معماری مدرن و بی توجهی به فرهنگ اسلامی-ایرانی بود. از نتایج زیان بار این امر ترویج فرهنگ فردگرایی، بی هویتی، تمرکز بر مسکن انبوه و رویگردانی از روش های بومی بود. در این جهت باید برنامه سازان مسکن، با در نظر گرفتن تعالیم اسلام و الگوگیری از معماری گذشته ایران، از تسلط معماری غرب بکاهند. بدیهی است برای تحقق این امر فرهنگسازان و علمای مذهبی نقشی مهم بر عهده دارند. آنان با نظارت جدی بر ساخت مسکن از تولید انبوه خانه های بی هویت که تنها در جهت رفع نیازهای مادی است می بایست جلوگیری کنند. توجه با بافت سنتی و کمک کردن فاصله آن با بافت جدید شهری، محرک خوبی برای زنده کردن الگوهای معماری به شمار می رود. بومی سازی مسکن نیز که از سوی طراحان مسکن مورد غفلت واقع شده، راهکار خوبی برای مبارزه با الگو های وارداتی معماری به شمار می رود. بدیهی است که در این زمینه میبایست به جای توجه کمی به ساخت مسکن به کیفیت تغییر جهت داد. بخشی از عوامل تاثیرگذار بر کیفیت زندگی انسان ها از طریق طراحی درست معماری و چیدمان تجهیزات داخلی و تاسیسات قابل حصول هستند و با رعایت استاندارد ها و بهره گیری از مصالح مناسب می توان بدان دست یافت. با توجه به موارد گفته شده می توان راهکار هایی را برای معماری مسکن ایرانی در نظر گرفت:

- ۱- استفاده از مصالح بومی منطقه و همچنین استفاده یک نوع یا گونه های مشابه از مصالح در خانه ها تا در کوچه و خیابان از نظر سیمای شهری نیز نماهایی یکدست و عاری از برتری یکی بر دیگری به وجود می آید.
- ۲- در طراحی نماهای بیرونی و نمای داخلی نیز باید به رعایت این موضوع توجه کرد؛ از تزیینات افراطی و گران قیمت در نمای خارجی استفاده نکرده و نباید خانه خود را از سایر خانه ها متمایز نمود که باعث جلب توجه سایرین شود، خلاف این امر موجب جریحه دار شدن احساسات فقرا می گردد.
- ۳- از نظر طراحی درون خانه نیز بایستی از فضاهای غیرضروری و تک کارکردن پرهیز نمود و تا جای ممکن به گونه ای که به حریم ها و به حوزه خصوصی خانه آسیب نزنند از فضاهای چند منظوره استفاده نمود.
- ۴- در نظر گرفتن فضاهای ویژه مهمان نیز ضروری است. اندازه اتاق ها باید برحسب نیاز بوده و از آن مقدار بزرگ تر نباشد. در این بین باید به مسأله طراحی پایدار به نحوی که در خانه های سنتی ایرانی صورت کی گرفته نیز اشاره کرد که این گونه از طراحی بهترین روش برای پرهیز از اتلاف می باشد. (اخوت و بمانیان ۱۳۸۹).
- ۵- پنجره ها و درگاه ها نیز بنابراین اصل با انتخاب تکنیک های متناسب با شرایط اقلیمی طوری طراحی می شوند که سهم عمده ای در رعایت قوانینی دارد که زیاد روی در مخارج خانه اسراف را ممنوع می داند.

منابع و مراجع

- [۱] آصفی. مازیار، ایمانی. الناز (۱۳۹۵) باز تعریف الگوهای طراحی مسکن مطلوب ایرانی-اسلامی معاصر با ارزیابی کیفی خانه های سنتی
- [۲] احمدی دیسفانی، یدالله، محمد علی آبادی (۱۳۹۰)، کنکاشی در باب شکل شهر سنتی از منظر اندیشه اسلامی-فصلنامه علمی-پژوهشی با؛ نظر ۶۳-۷۶
- [۳] اخوت، هانیه و بمانیان، محمد رضا (۱۳۸۹) معماری و شهرسازی سنتی در کشورهای اسلامی، تهران: انتشارات هله
- [۴] بهشتی، محمد (۱۳۸۶) خانه و فرهنگ ایرانی، مجله آبادی ۱۲۳-۱۲۰
- [۵] حکیم، نگار (۱۳۸۱) تحول معماری مسکن ایرانی در دهه های نخست قرن، تهران: مجله معمار ۱۷ (۳)
- [۶] رضایی، منش، علی، لرکی و هکاران (۱۳۹۱) مفهوم خانه مطلوب با نگرشی بر معماری ایرانی و فرهنگ اسلامی، همایش معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی مشهد، موسسه آموزش علی خاوران، ۱۹ بهمن
- [۷] سادات، سیده اشرف (۱۳۹۵) طراحی مجتمع مسکونی با رویکرد ایرانی-اسلامی در منطقه ۲۲ تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری
- [۸] سیدیان، علی، غیاثوند، شریف آبادی (۱۳۹۳) بازایی مفهوم حریم و محرمیت در کالبد سکونت گاههای دیروز و امروز شهر تهران: کنفرانس ملی و شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار
- [۹] فلاح منشادی، الهام (۱۳۹۰) مسکن در شهر اسلامی از نگاه نهج البلاغه: تهران مجموعه مقالات همایش معماری و شهرسازی اسلامی
- [۱۰] قزلباش، محمد رضا، ابولضیا، فرهاد (۱۳۶۴) الفابی کالبد خانه سنتی یزد
- [۱۱] مرتضی مطهری، ۱۳۷۴، اسلام و مقتضیات زمان جلد دوم، انتشارات صدرا، قم، صفحه: ۱۶
- [۱۲] نصر، سید حسین (۱۳۷۵) هنر و معنویت اسلامی، ترجمه: رحیم قاسمیان، تهران دفتر مطالعات دینی هنر
- [۱۳] نقی زاده، محمد (۱۳۸۶) مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه های عینی در گذشته و حال)
- [۱۴] وثیق، بهزاد، آزاده پشتونی زاده، و محمد رضا بمانیان (۱۳۸۸)، مکان و مسکن از منظر اسلام، مجله پژوهش های میان رشته ای قران کریم ۹۳-۱۰۲